

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/26182> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Alphen, Marcus Anthonius van

Title: Het oorlogsschip als varend bedrijf. Schrijvers, administratie en logistiek aan boord van Nederlandse marineschepen in de 17de en 18de eeuw

Issue Date: 2014-06-19

HET OORLOGSSCHIP ALS VAREND BEDRIJF

Schrijvers, administratie en logistiek
aan boord van Nederlandse marine-
schepen in de 17de en 18de eeuw

PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van Doctor aan de Universiteit Leiden,
op gezag van Rector Magnificus prof.mr. C.J.J.M. Stolker,
volgens besluit van het College voor Promoties
te verdedigen op donderdag 19 juni 2014
klokke 11.15 uur

door

Marcus Anthonius van Alphen

geboren te Amsterdam

in 1954

Promotiecommissie:

Promotores

Prof.dr. H.J. den Heijer

Prof.dr. J. Hoffenaar

Overige leden

Prof.dr. J.R. Bruijn

Prof.dr. J.J.L. Gommans

Prof.dr. L.H.J. Sicking

Het oorlogsschip als varende bedrijf

HET OORLOGSSCHIP ALS VAREND BEDRIJF

**Schrijvers, administratie en logistiek
aan boord van Nederlandse marine-
schepen in de 17de en 18de eeuw**

Marc A. van Alphen

Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

Vormgeving: www.garage-bno.nl

Druk: Printbase B.V., Sintjohannesga

Het Nederlands Instituut voor Militaire Historie is een zelfstandig wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum binnen de Nederlandse Defensie Academie (NLDA). Deze publicatie maakt deel uit van het onderzoeksprogramma van de Faculteit Militaire Wetenschappen van de NLDA.

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke wijze ook, zonder de voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. De meningen en opvattingen die in deze publicatie worden uitgesproken, zijn en blijven voor de verantwoordelijkheid van de auteur. Zij geven niet noodzakelijkerwijs de mening weer van de minister van Defensie.

No part of this book may be reproduced in any form by print, photoprint, microfilm or any other means, without written permission from the publisher. The views expressed in this publication are those of the author and do not necessarily reflect the views of the Minister of Defence.

© 2014 by the Netherlands Institute of Military History, The Hague, the Netherlands

ISBN 9789051944884

NUR 689

www.uitgeverijvanwijnen.nl

Inhoudsopgave

Woord vooraf 9

Inleiding 11

HOOFDSTUK 1 De Staatse vloot in de zeventiende en achttiende eeuw 23

Inleiding 23

Vijf admiraliteiten 24

Het werkerrein 31

De schepen 34

De bemanningen 37

HOOFDSTUK 2 De werkzaamheden op papier 47

Inleiding 47

De eerste generale artikelbrief 47

De eerste instructies 52

    Geschreven instructie van Amsterdam 52

    Gedrukte instructie van Rotterdam 54

Aanvullende artikelbrieven 57

Specifieke voorschriften voor de blokkadevloot 59

Aanvullende instructies 60

    Herziening in 1629 60

    Het reglement van 1643 62

    Amsterdam volgt in 1657 68

    De Rotterdamse instructie van 1697 71

Toenemende bureaucratie 72

HOOFDSTUK 3 De schrijver en de scheepsleiding 77

Inleiding 77

De aanstelling en de positie van de kapitein 77

De aanstelling van de schrijver 81

De officiersrang voor de schrijvers 85

De status en positie van de schrijver 88

HOOFDSTUK 4 **De werkzaamheden vóór vertrek** 93

- Inleiding 93
- Het uitrusten van een oorlogsschip 93
- Het bevoorraden van een oorlogsschip 101
- Het bemannen van een oorlogsschip 115
  - De schrijver als werver 115
  - De scheepsplunje 122
  - De maandbrief 124

HOOFDSTUK 5 **Op de binnenwateren of ter zee** 131

- Inleiding 131
- Een aparte vloot voor op de rivieren 131
- Inzet van de binnenvloot 133
- Arbeid en absenteïsme op de schepen 134
- Rol van de scheepsschrijver 136
- Financiële onmacht en invloed van het admiraliteitscollege 142
- Verschillende soorten reizen en risico's ter zee 146
- Contact met de admiraliteit op afstand 148
- Specifieke taken op een konvooschip 151
- Specifieke taken tijdens een zeegevecht 155

HOOFDSTUK 6 **Reguliere taken aan boord** 161

- Inleiding 161
- Het schrijven van brieven 161
- Het invullen en aanpassen van de monsterrol 164
- Het bijhouden van de schuldrol 167
  - Land- en scheepsschulden 168
  - Boekhouder van de admiraliteit 169
  - Boekhouder van de provoost 170
  - Secretaris van de krijgsraad 173
  - Boekhouder van de chirurgijn 174
  - Boekhouder van de kapitein 178
  - Plunjeleverancier en bankier 180
  - Distributeur van psalmboekjes en hangmatten 183
  - Veilingmeester 184
  - Bemiddelaar 188
  - Notaris 189
  - Winkelier 190
- Het bijhouden van het scheepsjournaal 196
- Overige taken 217
  - Knecht of begeleider van de kapitein 217

Voorganger en voorlezer 218
Eindcontrole op de schulden 219

HOOFDSTUK 7 **De werkzaamheden na terugkomst** 221

Inleiding 221
De afmonstering 222
Het confereren 225
De afrekening 227
De borgstelling 237

HOOFDSTUK 8 **De verdiensten** 241

Inleiding 241
Onderlinge loonverschillen tussen schrijvers 241
De schrijver met de hoogste gage: de vlootsecretaris 246
Gages voor scheepsschrijvers vanaf circa 1575 249
De gage in vergelijkend perspectief 250
De financiering van scheepsschrijvers 252
Herkomst en omvang van de emolumenten 256
Imago en belang van de scheepsschrijver 260
    Ondeugdelijke schrijvers en schrijvers die niet deugden 260
    Het intrinsieke nut van de schrijver 265

HOOFDSTUK 9 **Van zeeman tot zakenman** 271

Inleiding 271
Verschillende typen schrijvers 271
    Pseudo-schrijvers 271
    Opgeklommen schepelingen 274
    Amb(ach)telijke schrijvers 278
    Geëmbarkeerde herbergiers en logementhouders 280
    Varende handelaren en neringdoenden 282
    Ambulante predikanten 283
    Voormalige walfunctionarissen van de admiraliteit 284
Een bont gezelschap 285

Samenvatting en conclusies 294

Bijlagen 305

I Scheepsschrijvers admiraliteit van Rotterdam 1597-1795 305
II Scheepsschrijvers admiraliteit van Amsterdam 1597-1795 319

Noten	325
Summary and Conclusions	432
Bronnen	443
Afkortingenlijst	455
Personen- en schepenregister	456
Illustratieverantwoording	459
Curriculum vitae	460

| Woord vooraf

Dit boek kent een lange voorgeschiedenis die begint in 1982. In dat jaar trof een baron in Driebergen op zijn zolder een bundel brieven aan uit de zeventiende eeuw. Ze waren door een Schiedamse marineofficier, Eland du Bois (1642-1676), geschreven aan zijn vrouw. Deze brieven uit de tijd van Michiel de Ruyter werden tijdens een werkcollege gelezen en geannoteerd onder leiding van de hoogleraar Zeegeschiedenis prof.dr. J.R. Bruijn en mevrouw drs. E.S. van Eyck van Heslinga. De correspondentie gaf een ongepolijst beeld van de dagelijkse beslommingen van de commandant van een oorlogsschip en vooral van de nauwe betrokkenheid daarbij van zijn echtgenote en andere personen aan de wal. Een intrigerende wereld!

Mijn studentenbestaan werd steeds meer maritiem van aard, mede door een tweetal bijbanen; gids in het Nederlands Scheepvaartmuseum en waterklerk bij het cargadoorsbedrijf Müller & Co. Tussen het rondleiden van schoolklassen en het in- en uitklaren van koopvaardischepen door, vervolgde ik mijn studie en sloot die af met een doctoraalscriptie over de personeelsvoorziening van de Verenigde Oost-Indische Compagnie (voc) in Enkhuizen. Voor die scriptie nam ik honderden notariële akten door. Één daarvan bleef mij bij omdat zij afweek. In deze akte was geen sprake van een voor de compagnie werkende werfagent of ronselaar, maar van een schrijver van een oorlogsschip die in opdracht van zijn kapitein in een logement een paar matrozen aannam die eigenlijk waren voorbestemd voor de voc. Over het aan boord hebben van een zogeheten 'schrijver' en zijn werkzaamheden aan de wal, had ik nooit iets gelezen bij Du Bois. Daar wilde ik het fijne van weten.

Jaren later kreeg ik de kans onderzoek te verrichten naar de schrijver aan boord van oorlogsschepen. In 1992 maakte ik de overgang van docent Zeegeschiedenis op het Koninklijk Instituut voor de Marine (KIM) naar het Instituut voor Maritieme Historie (IMH). De toenmalige directeur van het instituut, dr. P.C. van Royen, opperde dat in de aangeboden functie van wetenschappelijk medewerker het doen van promotieonderzoek tot de mogelijkheden behoorde. Het combineren van promotieonderzoek met de reguliere werkzaamheden bleek in de praktijk echter lastig, temeer daar het beoogde proefschrift veel archiefonderzoek op verschillende locaties vereiste. Na anderhalf jaar moest een pas op de plaats worden gemaakt. De dagelijkse werkzaamheden boden gaandeweg steeds minder ruimte voor promotieonderzoek dat in afwachting van gunstiger tijden in de onderste bureaula verdween. Daar heeft de eerste aanzet tot de dissertatie lange tijd gelegen.

Na de samensmelting in 2005 van de verschillende historische diensten van de krijgsmacht tot het Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH) kwam er op den duur

echter weer meer ruimte voor het onderzoek. Nu is de klus uiteindelijk toch geklaard. Bij het tot een goed einde brengen van mijn zoektocht naar het wel en wee van de scheepsschrijver – de illustere voorganger van de huidige marineofficieren belast met de administratie en logistiek! – zijn velen mij behulpzaam geweest. De directeur van het NIMH, drs. P.H. Kamphuis, en diens plaatsvervanger dr. A.P. van Vliet, waren bereid om de aloude toezegging tot het mogen doen van promotieonderzoek overeind te houden en het resultaat te publiceren. Voor het door hen in mij gestelde vertrouwen ben ik ze bijzonder erkentelijk.

Dank ben ik ook verschuldigd aan de collega's van het NIMH die mij de afgelopen jaren van waardevolle adviezen voorzagen, hun interesse toonden of die mij, zoals Okke Groot en Louis Kaulartz, heel concreet hielpen bij het verzorgen van de illustraties. De coulante houding van enkele amateurfotografen, Erik van der Doe en Nico Boerboom, en van verschillende musea en archiefinstellingen, die afbeeldingen beschikbaar stelden voor dit boek, was daarbij zeer welkom. De medewerkers van archiefdiensten in Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Hoorn, Londen, Middelburg en Rotterdam verdienen bovendien een pluim voor het stug blijven aansjouwen van de vele archiefstukken. De redactionele ondersteuning die ik in de eindfase ontving van Marlies Enklaar en Michael Horrée was van grote waarde. Uitgeverij Van Wijnen te Franeker maakte van het manuscript een fraai boek.

Zonder de steun van de hiervoor genoemde personen had het onderhavige boek er beslist heel anders uitgezien. En zonder de steun en toewijding van mijn partner Anita was dit boek er zelfs nooit gekomen. Aan haar en onze drie zonen – Thade, Jorten en Roemer – draag ik dit boek op. Als kleine tegenprestatie voor het veelvuldig de (zee)benen nemen naar mijn studeerkamer op zolder.

Marc van Alphen